

1.

HUNDILAPSED

Romulus ja Rooma rajamine

---

753 eKr

Keset viljakat tasandikku, poolel teel mägede ja mere vahel voolab jõgi, madalad künkad ümberringi kobaras. On neid seitse? See sõltub loendamisest.

Kolm küngast palistavad jõge ridamisi. Palatinus, mille lai turi hakkab ühel päeval ägama keiserlike paleede raskuse all. Aventinus, vägev künkaküür mässuliste plebeide ja võõramaa jumalate tarvis. Ning viimaks Capitolinus (Kapitoolium), rünklik ja järsk kungas, millest saab püha tsitadell Roomaks kutsutud linnale.

Eemalt, põhjasuuna kõrgustikelt, sirutub pikkade sõrmedena lõunakaarde kolm seljandikku: Quirinalis (Kvirinaal), Viminalis (Viminaal) ja Esquilinus, lagedad harjad esialgu veel vabad tuhisevatest autodest, filmitähtedest ja valitsuse ministritest – ka rongidest, mis ehitatud sõitma graafikus või siis mitte.

Caeliuse kungas, see seitsmes, kerkib soostunud lohu serval, kus paljude sajandite pärast panevad õhu värisema Colosseumi rahvahulkade möirged.

Kuid miks piirduda seitsmega? Kuhu jäävad vähemad tipud – Oppius, Cispius, Velia seljak? Kuhu jääb Janiculum jõe kaugemal kaldal, sissetungijate kungas, millel valavad kord Rooma nimel verd Garibaldi punasärklased? Kuhu Napoleoni aedadega Pincio? Kuhu maa-ala, millest ühel päeval kujuneb Testaccio, katkiste õliamforate

kildudest kuhjunud karnevaliküngas? Kuhu jääb Monte Mario, palverändurite orientiir? Või Vatikani küngas, millelt kristlased kihutavad kord minema paganlikud posijad, et püstitada omaenese haudadele kõikevallutava kiriku alusmüür?

Tulevik survestab tühja maastikku igast küljest. Pole ainsatki seljakut, orgu ega maapinna nõva, mis ei saaks ühel päeval suurte sündmuste tunnistajaks. Nood künkad ja kingukesed, nood tiigid ja rohulapikesed seisavad hääletult ootel, et pälvida nimi ja paigutada ajalukku.

* * *

Mägedest alla voolav Tiberi jõgi uuristas maamulda tee: olid roostikud ja luhad, varjulistel pervedel aga tammed, männid, maasikapuud ja kõrgete paplite vabisevad lehed. Jõejumala annid, kes raputas veerohkeid kiharaid Latiumi lausikute kohal.

Seda kanti asustasidki vaid jumalad ja vaimud: metsajärvede nümfid; päikesest põlenud ihuga saatürid; kahe näoga Janus; kõikvõimas Saturnus; prohvetlik rähn Picus; ja sõgesilmne Faunus, sarved mässitud padrikute pimedusse.

Kuni ühel päeval kandsid isakese Tiberi vahutavad vood päri-vett kaks inimsoost poisikest. Ja Rooma ajalugu algas.

Nad randusid talvel, Palatinuse künka jalamil. Tiberi tulvad hõljutasid poisse õrnalt, uhtusid neid maismaa poole, kus nende hapravõitu häll takerdus viigipuu harali juurte vahele. Kulgenuks asjad tavalist rada, oleksid nad ilmtingimata hukkunud.

Kuid emahunt, kes elas lähedal, Palatinuse künka aluses koopas, haistis tuulemühas inimese lõhna. Pehmelt käppadega sumbates leidis ta nad mudast. Ja ehkki ta oli näljane ning talv oli ränk, tundis ta neis lastes ära midagi jumalikku. Metsik emahunt tõmbus kaksikute ümber kerra, pakkus neile oma nisasid ja imetas neid.

Hundi ja kaksikute kujutisest kujunes Rooma sümbol. See oli ajalooväline hetk, enne ja pärast polnud mõju saavutamiseks pildile vajalikud. Hunt oli niisama igavene nagu jumalad, raevukas

vasturääkivusi täis arhetüüp, soosija halastamatuse kiuste; ning nõndasamuti väljendasid kaksikud ise, alasti ja haavatavad maimukesed, ometigi neis pakatavat jõudu ja isu.

Hunt ja kaksikud olid jumalikud, ajatud. Aga kaksikud ühtlasi inimesed. Ning inimesi rõhub paratamatult ka mineviku koorem, ajaloo põhjuste ja tagajärgede ahelad. Jutuvestjad, kes pajatasid põlvest põlve kahest imetabasest poisist, ei suutnud iial vältida kiusatust lisada konteksti, kinkida neile minevik ja tulevik, anda vastus surelike esitatud maistele küsimustele: kust nad tulid? Kuhu läksid? Sarnaselt seitsme ürgse künkaga pälvisid kaksikudki nimed: Remus ja Romulus, Rooma rajajad.

Muistse Itaalia kultuuri vormisid eeskätt kreeklased. Kreeklaste lugusid teati Roomas hästi, eriti sääraseid, mida olid vestnud suured Kreeka eeposed „Ilias“ ja „Odüsseia“. Just eeposte müütilisest kronoloogiast ammutati luuleline kontekst, millesse Romulus ja Remus edaspidi sobitati.

Pöördeline sündmus Kreeka mütoloogilisel ajateljel oli kümneaastane kohutav konflikt, tuntud kui Trooja sõda. Kreeka suurimad sangarid – Aias, Diomedes, Odysseus, Agamemnon, alistumatu Achilleus – võtsid piiramisrõngasse rikka Trooja linna. Sõda venis. Kaitsjad olid vankumatud. Koguni surematud jumalad valisid pooli ja ilmutasid end surelike meeste ehmatuseks lahinguväljal. Lõpuks, pärast ohtrat verevalamist, smugeldati kreeklaste väesalk müüride vahele, peidetuna tohtu puuhobuse sisemusse. Linn laastati ja selle elanikud tapeti maha.

Trooja all võidelnud kangelastele sai osaks igavene au. Järgnesid jumetumad päevad, mille jooksul Vahemere-äärsed linnad ja asulad rõhutasid oma pisimaidki seoseid, olgugi hõredaid, seal sõdinud meestega. Lõuna-Itaalia linnade rajajaks peeti Diomedest. Ka riuklik Odysseus trumpanud nõidkuninganna Kirke üle Itaalia ranniku naabruses. Arkaadia sangar Euandros – mitte küll Trooja veteran, aga ikkagi kreeklane – olevat rajanud väidetava asunduse lausa Palatinuse künkale, täpipealt samasse paika, kus tappis tuld-purskava hiiglase vahva Herakles.

Romuluse ja Remuse kuulumine mütoloogilisse Kreeka maailma hakkas kehtima Rooma ajaloona võrdlemisi varakult. Hundikaksikud, nagu pajatasid hilisemad jutuvestjad, olnud õieti ühe Trooja pagulase kauged järeltulijad.

Kangelane Aeneas, nii kuulutasid roomlased uhkusega, oli väga väheseid mehi, kes pääses põleva Trooja riismete keskelt. Tema eksirännakud said Odysseuse enese vääriliseks: ta tõrjus tagasi harpüüasid, põgenes kükloop Polyphemose käest, tiirles kardetud Charybdise keerises; kui tormid ajasid ta Aafrikasse, murdis ta Kartaago võimsa kuninganna Dido südame. Saatuse sunnil purjetas ta minema, jälitajaks sureva kuninganna needus. Ajapikku, pärast paljusid seiklusi, saabus Aeneas Itaaliasse, kus asutas Alba mägedesse linna, vaatega Latiini lauskmaale. Tema sugu, latiinide rahva kuningad, valitses edukalt ja targalt aastasadu.

Alba kandi viimase Aenease liinist kuninga Numitori kukutas noorema venna kadedus. Troonihõivaja mõrvas kuninga pojad. Selleks et kindlustada pere väljasuremine, tehti Numitori allesjäänud tütre Vest neitsi, karskusevande andja, Vesta püha leegi hoidjaid.

Töotusest hoolimata lapseootel tabatud, kinnitas tütar, et lapse isa pole surelike, vaid jumalate seast. Teda olevat vägistanud, rääkis ta pisarsilmil, sõja ja kevade vastupandamatu käskija Mars, maa-põuest purskuvat taimestiku jumal isiklikult.

Ent sellestki polnud abi. Ta maeti elusana vangikongi. Ja kui ta tõi ilmale kaksikud, visati need sündimisel Tiberisse uppuma.

Nõndamoodi ära seletatult sobisid kaksikud Kreeka-Rooma legendide laiemasse raamistikku. Imetabane ilmumine viigipuu juurde oli keerdkäik mütoloogilises perekonnadraamas, sedalaadi jutustus, millega antiikaja publik oli igati harjunud. Nende lapsepõlve ja nooruse edasised sündmused järgisid žanri tavasid: poisikeste uljad vägiteod heitluses röövlite ja metselajatega; röömurikas taaskohtumine kaotatud vanaisa Numitoriga; troonihõivaja kukutamine ja Numitori ennistamine kuningaks.

Alles siis, kui kogu taustaloo eest oli hoolt kantud, õnnestus kaksikutel naasta jõe äärde, mis oli kergitanud nad lainetest,

hundi ja viigipuu maile, viima täide oma tõelist otstarvet – Rooma rajamist.

Vähemalt oli Rooma nimi, mille uus linn lõpuks sai. Minna võinuks ka teisiti. Uue linna rajamisel ei rahuldunud kaksikud võrdse partnerlusega. Kuigi Romulus taotles rajada Rooma, oli vennal Remusel kavas hoopis Remoria linn.

Küsimus polnud lahendatav vanemuse kaudu. Olid vennad ju kaksikud, võrdväärselt tugevad ja kangekaelsed. Jäi ainult üks teguviis: Romuluse ja Remuse riiu klaarigu jumalate tahe. Kummal kaksikul on õigus seitset küngast valitseda, see nähtub ülalt taeva-laotusest – sest oli teada, et mõnikord avaldas surematute soove lindude lennukaar.

Seega seadis kumbki kaksik end taevast vaatlema. Romulus asus postile Palatinusel, Remus ronis kannatlikult ootama Aventinusele. Pajatuste põhjal näinud esimest märki just Remus: kuus suurt raisakulli liugles ida suunas, vägagi soodne enne.

Ometi oli kaksikute käekäik liig tihedalt põimunud jumalategi silmis, et puhtakujulist eristust võimaldada. Tolsamal hetkel, kui Remus võitu kuulutas, nägi isiklikku märki Romulus. Tema linnud tulid arvukamalt, ehkki hiljem. Remus nägi kuut raisakulli, Romulus aga tosinat.

Mis nüüd juhtus, selle kohta leidub mitu versiooni. Enamik on nõus, et puhkes tüli, millest väljus võitjana Romulus. Maruvihane Remus lahkus allamäge haavu lakkuma; ning Romulus alustas uue linna kallal tööd kaaslaseta.

Kui Romulus sooritab vajalikud rajamisriitused, pole Remusest pajatustes jälgegi. Linna loomine, elujõulise linnakogukonna esilemanamine puutumata pinnasest ei olnud tühiasi – seda roomlased mõistsid. Suure pidulikkusega pakkus Romulus jumalatele ohverduseks esimese saagi vilju. Siis, rakendanud pronksist adra ette sõnni ja lumivalge lehma ning palvetades lakkamatult Marsi, Vesta ja peajumal Jupiteri poole, kündis ta maamulda vao, et tähistada linna välispiiri.

Niisuguseid vagusid kutsuti pomeerium (*pomoerium*), need moodustasid kaht maailma lahutava püha eraldusjoone. Vao taga asetses avamaastik, metselajate ja eatute vaimude ala, kus aeg liikus

visalt. Ent piirivao sees oli õhk muutunud. Miski oli käima lükatud. Tänu oma põlvnemisele jumalatest tunnetas Romulus vahest, sureliku pilguga küll vaevu eristades, tuhande laialihargneva võimaluse kõmisevat ligiolu: kõike, mida Rooma hakkab ühel päeval kehastama.

Siinkohal, loomishetkel, ilmub Remus pajatustes uuesti. Märkab linna pühale piirijoonele kerkinud valli, lagistab põlglikult naerda ja kargab sujuvalt Rooma ehitusjärgus kaitsetest üle.

Ning korrapealt lüüakse Remus surnuks. Mõne sõnul andis hoobi keegi Romuluse meestest; teiste sõnul äigas Romulus vennal ehituslabidaga ajud välja. Kaksik tappis kaksiku. Kaaslaseta jäänud Romulus õigustas mõrva karmilt: „Nüüdsest sünnib nõnda iga ühega, kes kavatseb üle mu müüride hüpata.“*

* * *

Säärast lugu vestsid oma päritolust roomlased. Pajatus ise muutus aja jooksul. Täielikumalt säilinud iidsed üleskirjutused paigutuvad 1. sajandisse eKr, ning müüdi üksikasjad ei lange kokku nendeki hoolikalt viimistletud kirjanduslikes narratiivides. Püsivalt kattuvad vaid tuumikelemendid: kaksikud, hunt, linnud ja Remuse vägivaldne surm.

Selle jutustuse juured on ähmased, nagu tähenduski. Kas esimesena tuli Romulus? Kindlasti tuletati ju tema nimi Rooma nimest ja mitte vastupidi. Aga millal ilmus siis Remus ja mispärast? Kust tekkis traditsioon teha Remus esmasündinuks Romuluse asemel? Millega põhjendada vennatappu? Leidub vihjeid, et vanades muistendites lasti Romulusel ja Remusel valitseda Roomat õnnelikult kahekesi. Ent miks tuua sel juhul mängu mõrv? Miks määrada pajatustes verrega Rooma rajamise hetk?

Muist ajaloolasi vaidleb innukalt, et müüt põhineb mingis ulatuses tõel. Et Romulus või mõni temataoline oli ka tegelikult olemas. Et sellesse pärimusse on mütoloogilises vormis talletatud maa

---

* Titus Livius. Linna asutamisest alates. I raamat. Tõlkinud ja kommenteerinud Kristi Viiding, Mart Noorkõiv ja Tuuli Triin Truusalu. Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2016. *Tlk märkus*.

asustamiskonfliktide kadunud ajalugu. Muist tõlgendab pärimust selgelt sümbolises või religiooses võtmes: linna rajamine peegeldab universumi loomist; ning Romulus ja Remus inimese kaksilekut, lõhestumist Eneseks ja Teiseks. Alustades pürgimist taevastesse kõrgustesse, peletab inimene oma varimina allmaailma.

Pärimusi, mis oleksid passinud Rooma alusmüüdiks, leidis muidugi rohkem. Rajajaks võinuks saada Aeneas, Euandros või isegi Herakles. Ka Romulust kujutati kunagi ehk Odysseuse ja Kirke pojana. Või ehk orjatüdruk Ocesia pojana, kelle rasestas kolde-tuhast võrsunud fallos.

Kuid sattus nii, et põlvest põlve anti edasi just kaksikute lugu, mida viimaks hakati pidama ajalooks. See pärimus sööbis linna kudedesse. Vana-Roomas oskasid lapsed näidata kätte lausa kaksikute randumise viigipuu. Ja kui Rooma rahvaarv lähenes hoogsalt miljonile, seisis Palatinuse künkal ikka veel rohmakas okstest onn, masside seas Romuluse kojaks hüütud.

Muistsed roomlased väitsid koguni, et olid rehkendanud välja kuupäeva, mil Romulus linna asutas – nüüdisaegsetes daatumites 21. aprillil aastal 753 eKr. Oma ajaloole tagasi vaadates nimetasid roomlased vahel aastaidki linna rajamisest kulunud ajahulga järgi – *ab urbe condita*.

Pajatuse tõesuse üle ei muretsetud liig rangelt. Romuluse ja Remuse müüt, nõnda kui asutamise meelevaldne kuupäevgi, toimus lihtsalt lähtepunktina, millega võrdluses said minevikule mõtlevad roomlased mõõta arengut. Kuigi fiktiivne, kuulus see lugu ühtlasi linna mällu.

Pärimus kaksikutest valmistas Roomale müüdina raskusi. Jutus-tuse tähendusväli äratas kohati kohmetust: hunt võis sümboliseerida roomlaste halastamatut loomust; vennatapp ennustada Rooma vägivaldseid kodusõdu. Antiikkirjanduses esineb Romulus läbi-segi kord hoiatuse, kord eeskujuna, kord sangari, kord türannina, Rooma linna kõigi painete ja lootuste kandjana. Seda lugu on alati kritiseeritud, taaskasutatud ja taaskirjutatud, iidseid sündmusi uude valgusse pöörates.

Ning sama kehtib seitsaadik Rooma lugude juures üldse. Põlvkonniti siginevadki ju uued lood, mida jutustada ja ümber jutustada, uued kangelased ja kaabakad, keda hinnata ja ümber hinnata, igimuutlik näitetrupp preestrid, kurtisaane, talupoegi, sõdureid, keisreid, kunstnikke, printsesse, vagabunde ja visionääre, kelle rongkäik moodustab kokku ajaloo.

Järgnevad peatükid käsitlevad, niipalju kui võimalik, ajaloolisi fakte – Igaveses Linnas tegelikult elatud elusid. Ent ükski Rooma ajaloo ümberjutustus ei saa iial olla jäägitult erapooletu ega objektiivne. Roomas omandavad faktid alati müütilise mõõtme.

2.

BARBARID

Gallid rüüstavad Rooma

---

umbes 387 eKr

On aasta 387 või ka 386 eKr. Kevad on taganenud suve ees, mis lasub Tiberi orus palava ja ürdilõhnalisena. Jõgi on siin kitsas, voolab süngis rohekalt ja hääletult. Kummalgi kaldal tõusevad madalad künkad otsekui pikad metsaga kaetud roided Apenniinide taamal terendava selgrooni.

See on etruskide territoorium. Lääne pool, Tiberit merest lahutaval kuppelmaastikul troonivad nende linnad kaljustes kõrgustes ja jõepankadel nagu õrrel. Nisupõlde ja viinamägesid haritakse hoollega. Siinseid põlde ilmestavad pisikesed tasased äravoolukanalid, mida kutsutakse kuniikulid (*cuniculi*), need jäljed on nähtaval veel aastatuhandete möödudes – mälestusmärk talupoegade unustatud sugupõlvete vaevale, kes aastast aastasse meelitasid maapõuest lagedale viljasaagi.

Töö ei lõpe eal. Ometi püsivad põllud täna inimtühjad. Oliivivõsude keskel ei kooguta pruuni turjaga talupidajaid. Karjased lammastega on haihtunud. Ning äkki lõhub suvevaikust häälteköla, paljastades põhjuse. Vaatevälja astuvad relvastatud mehed: relvastatud mehed Tiberi orus, sadade kaupa, sihvakad ja ägedaloomulised kui punt hurdakoeri.

Mõni ime, et etruskid on peitunud müüride varju. Ringi marsib galli sõdalaste jõuk. Ülimalt hirmutav pilt. Metallil läiklev päike

plingib samm-sammult uusi hoiatusi – peegeldub vastu pronkskiivritelt ja pikkadelt, rauast taotud mõõkadelt; julmadelt täkitud odadelt; käsivartele ja kurgu alla painutatud kuldvõrudelt. Säärased mehed elavadki selleks, et lahingut lüüa, tõsiasi, millest kisendab kõik nende juures: nende lubjaga pleegitatud juuksed ja turritavad vuntsid; nende kaarikutiisleid ehtivad kärbunud inimpead.

Etruski talupoegade kergenduseks ei paista riisumine kardetud jõuku siiski huvitavat. Neid ei aeglusta röövitud piigad ega varasatatud veised, nad pole saatnud mehi põletama ümbruskonna talusid. Suund on lõunakaarde, ühtesoodu, sihikindla kolonnina. Neil mõlgub mõttes lennukam ettevõtmine: nad lähevad Rooma.

* * *

21. sajandi Rooma on linn, kus surnutel elavate suhtes ülekaal. Haudu leidub kõikjal: muist täidetud, muist mitte, muist lõhutud, muist mitte, need satuvad korduvkasutusse lilleklumpide või purskkaevudena, palistavad kirikumüüre, sillutavad basiilikate põrandaid, neist võrsub umbrohtu põlistel romantilistel kalmistutel või on need mattunud katakombide otsatutesse galeriidesse – haudade kukil hauad, mis meenutavad polüüpide sarvkesti korallrahudel.

Seetõttu näib kuidagi paslik, et lõviosa meie teadmisi Rooma alguspäevade kohta pärineb esimeste roomlaste käitumisest surnutega.

Me teame muuhulgas, et tuhatkond aastat enne Kristust, kui väidetava Romuluse ja Remuse ajastuni jäi sajandeid, elutsesid mõningatel Rooma küngastel hilispronksiaegsed asunikud. Rooma foorumi alla on maetud säilmed – inimeste säilmed, kelle elu oleks meie jaoks muidu lootusetult kaotsis: emad-isad, õed-vennad, põgusalt kalliks peetud tillukesed lapsukesed. Matuseurnidesse kogutud tuhk pitseeriti omakorda mahukamatesse saviastjatesse ja sängitati orus rabapinnase rüppe. Vahetevahel on urnid voolitunud esimeste roomlaste eluasemete sarnaseks, algeliste rookatusena onnide seintes oli vitspunutis ja krohv. Ning vahel on pandud urnile kaasa lahkunu rohmakas kujuke, ühes miniatuursete potikeste ja väikeste toidupalukestega, just nagu võiksid surnud mängida nukumajades.

Me teame, et varasel rauaajal, umbkaudu aastal 900 eKr, loobusid küngaste elanikud surnute põletamisest tervikliku mahamatmise kasuks – see tähendab, muldasängitamise eel ei tuhastatud enam. Võib-olla raskendas rahvaarvu kasv piirkonnas matuseriitadele kütte hankimist. Komed igatahes muutusid. Vaid sõdalastele tagati endistviisi traditsiooniline leegitsev ärasaatmine. Nemad puhkavad astjates, kaasas odade ja mõökade väikesed jäljendused võitluste tarbeks teises ilmas.

Ent suurem jagu kalmeid kuulub põlluharijatele, kes maamulda lebama ja kõdunema asetatud. Talumeeste naised puhkavad haudades ketrusvärtnate seltsis; lakkamatuid koduseid rügamisi ei katkesta isegi surm.

Aasta 800 eKr paiku hakkasid Rooma küngastele laiali pillatud paisuvad külakesed isekeskis liituma. Käsikäes selle Rooma asustamise protourbanistliku etapiga tekivad uuendused mujalgi. Avaral viljakal tasandikul Roomast lõuna ja ida pool, iidse Mons Albanuse (Monte Cavo) vulkaani ligiduses, ühinesid ladina keeleks hüütud itali keelteharu keelt kõnelevad põlluharijad ja karjakasvatajad algelisteks kogukondadeks, millest arengu käigus puhkesid kord Latiumi õitsvad linnad.*

Sedamööda, kuidas niisugused kogukonnad organiseerusid, seati sisse kaubateede võrgustik, ühendama Latiini lauskmaa tulevase linna üksteise ning samuti kaugemal pesitsevate rahvastega. Kaks säherdust marsruuti ristus Rooma küngaste jalamil. Tiberi saar tähistas kaugeimat koolet allavoolu, hõlpsaimat läbi jõe kahlamise punkti Itaalia läänerrannikule rändajate jaoks. Ülesjõge, Tiberi suudme soolaväljadelt Apenniinideni viiv rada polnud vähem tähtis. Need kaks olid Kesk-Itaalias äritegevuse usinaimad arterid,

---

* Eraldi keeli ja dialekte räägiti rauaaegses Itaalias neljakümne ringis. Enamik, kaasa arvatud ladina keel, kuuluvad nõndanimetatud itali keelte rühma või siis laiemasse indoeuroopa keelkonda. Pentsik erand on küll etruski keel, millel puuduvad teadaolevad sugulased. See saladuslik keel kadus kasutuselt millalgi pärast 1. sajandit eKr ja on praegusaja õpetlastele nüüd üpriski arusaamatu. Kust see tuli, kas selle töid Itaaliasse sisetungijad või säilis see kusagilt mineviku hämarusest, on võimatu öelda.
Autori märkus.

ja algroomlastele pakkus asend mõlema ärakasutamiseks ideaalse eelise.

Kaubandusega kaasnes jõukus; ning jõukus tõi mõistagi konflikte. Rooma naabrid, etruskid põhjas ja ladina keelt rääkivad suguvennad lõunas, ei jätnud mingil juhul tähele panemata linna eellase strateegilise paiknemise plusse. Rooma künkad olid vallutamist väärt autasu. 8. sajandi keskel enne Kristust, parajasti väidetaval Romuluse ajal, otsustaski üks Palatinuse künka elanik targu, et oleks vaja märkida maha Rooma esimene kindlustiste rühm.

Neil aastail võõrustas Itaalia uusi jõudusid. Umbkaudu aastal 770 eKr rajasid Kreeka saarelt Euboialt Itaalia rannikule saabunud kaubitsejad Ischiale – kuhu jäi Tiberi suudmest purjelaeval üksainuke tubli päev sõitu – esimese alalise Kreeka asunduse, vahetuskeskuse Itaalia hinnaliste metallimaakidega kauplemiseks. Jaam oli edukas. Kahe inimpõlve jooksul koloonia loomisest tuli üle mere läände kümneid tuhandeid kreeklasi, otsima mineraalidega rikastumist, hõivamata maalappe või paremat elu.

Pärastised Rooma müüdid jutustasid, et esimese ehtsa asunduse rajanudki Rooma just kreeklane, arkaadlane Euandros. Ja müüdis sisaldub ka tõetera. Need olid salgamatult kreeklased, kes esimesena töid Itaalia randadele tõepoolest arenenud linnakultuuri, külvates linnu lahkes kaares Itaalia saapa kannast varbani: Tarase (Tarentumi, Tarento) ja Krotoni (Crotoni); kuulsa luksusliku Sybarise; Sitsiiliasse Sürakuusa (Siracusa); ning täpselt Latiini tasandiku lõunapiiri taha Kyme (Cumae, Cuma) ja hiljem Neapolise ehk „uue linna“ (Napoli). Kulus sajandeid, enne kui Rooma suutis võistelda säärase asundustega jõukuses, kunstis või tsiviliseerituses, sajandeid, mille vältel kogu Itaalia lõunatükk sai tuntuks nime all *Magna Graecia* – Suur-Kreeka.

Tiberi kaldapervedel ei läinud linnaelu hoopiski kohe moodi. Traditsiooniliselt antakse Rooma asutamise aastaarvuks 753 eKr. Kreeklaste koloniseerimislainega klapi see laitmatult, ent paistab olevat arheoloogiliste avastuste järgi vähemalt sada aastat liiga vara. Rooma kui natukenegi linnalaadse nähtuse süünd oleks realistlikum dateerida kuhugi 600ndate keskpaika enne Kristust. Müllkarohke

nõgu Palatinuse ja Kapitoliumi künka vahel, org, mida esmasasukad olid kasutanud matuselana, kuivendati siis esimest korda ning tekkis konarlik kõvakstallatud põhi. Selline oligi Rooma foorumi, vabaõhu kogunemisplatsi algne inkarnatsioon, see kinkis muistsele linnale viisaka ärikeskuse ja sümboolse südame.

Vastsündinud linnas oli käes kärmete muutuste ajastu. Umbkaudu aastast 625 eKr pärinevad Rooma esimeste püsijade jäänused, endisi õlgkatusega muld- ja saviseinu asendab kivi ja kahhel. Juba üsna varsti, aasta 600 eKr paiku, pandi Roomas püsti esimesed avalikud hooned: foorumi ühest otsast leiame *regia*, Rooma kuningatega seotud mõistatusliku monumentaalkompleksi; teisest otsast aga säilmed hoonest, mis oli arvatavasti Curia Hostilia, Rooma vanim senatimaja.

Rooma oli kujunemas poliitiliseks. See sõna tähendab, et kujunes välja midagi Kreeka *polis*'te taolist – linnriik konkreetse valitsusvõimu, esindushoonete, ametlike kultuskeskuste ja sisutiheda avaliku eluga.

Rooma algse riigijuhtimise üksikasju on võimatu tuvastada. Hilisemad Rooma muistendid hakkasid peale Romulusega ja kinnitasid, et aastast 753 eKr olnud kuningaid seitse, kuid kuna Romulus on igal juhul fiktiivne, on seda tõenäoliselt ka enamik tema väidetavaid järglasi. Isegi kui nimed pärandati põlvest põlve eksimatult edasi, mõjuvad vested nende kangelastegudest pigem mütoloogia kui ajaloona.

Ehkki mingit liiki kuningad olid seal sellegipoolest, ning 6. sajandiks eKr juhatasid need pühitsetud valitsejad vaieldamatult linna, mille rahvaarv küündis mõnekümne tuhandeni. Kuninga teenistuses jagas oma soovitusi ebamäärane nõukogu, senati eelkäija, liikmeteks aristokraatlikud klannipealikud, kes tõstsid end tasapisi kõrgemale lihtlabasest põllumajanduslikust ühiskonnast, kust nad olid võrsunud. Need varased Rooma ülikud kuulusid heade sidemetega eliidi hulka – olid tuttavad etruski ja latiini naaberpealikega. Tolle perioodi hauad on tulvil rahvusvahelist luksust: hõbedat-kulda, Ateena keraamikat, merevaigust ja klaasist helmeid.

Roomlaste horisont avarus järjepanu. Tiberi kõrval pulbitsevale toimekale turule, jõeületuskohta, mis ühendas Latiumi

ja Etruria, purjetasid ülesvoolu kaugemad külalised uute ideede ja harjumustega. Kuningate Roomas oli võimalik kummardada jumalanna Diana „paljude rindadega“ teisendit, kelle juured asusid Ephesoses, või Kreeka sangariks Herakleseks muundunud Foiniikia kaubandusjumalat Melqarti.

6. sajandi lõpus enne Kristust oli Rooma jõudnud piisavalt rikastuda, et sõlmida ühtlasi lepe Kartaagoga, vana foiniiklaste kolooniaga Põhja-Aafrika rannikul, Vahemere lääneosa sellal kõige tähtsama kaubalinnaga. Pronkstahvlile uuristatud lepingu tingimused seati Roomas Kapitooriumi künkale vaatamiseks, ja uhkustunne oli õigustatud. Kartaago oli tunnustanud Roomat, tema haaret Latiini lausmaa territooriumil, märgatava paikkondliku võimuna.

Parasjagu siis alustatigi tööd linna seni majesteetlikema hoone – hiigeltempli kallal Kapitooriumi tipus. Olgugi templist praeguseks alles vaid vundament, tõendavad vägevad maetud tuffplokid antiiksete Rooma ehitajate auhannust. Tellistest ja värvitud puidust röögatu Capitolinuse templi palksammaste kolmikriivid joondusid poole jalgpalliareeni mõõtu püünel. Katuseharjal sõitis etruski terrakotast neljahobusekaarikus Jupiter Optimus Maximus, Parim ja Suurim, jumalate isa ning valitseja.

Kuni ehitus kestis, kaevas salgake töölisi künkjal maamullast lagedale inimpea, mille pale oli imetabaselt hästi säilinud. Posijad telliti selgitama oomeni tähendust: see pea (ehk *caput*), avastatud *capitolinus mons*'il, ennustas, et Roomast saab tulevikus *caput mundi* – maailma enese pea.

* * *

Rooma lätete otseseimad tunnistajad on surnud. Paraku vaikivad nad tagatipuks nüüdki. Keset 6. sajandit enne Kristust jäävad hauapanused harvemaks. Teadmata põhjusel lakkasid roomlased surnute kõrvale matmast väärtuslikke esemeid – ja ilma esemeteta, mille vanust määratleda, pole meil surnukehade juures pidepunkti, need on kaotsis koguni leituna.

Rooma loo pajatamise võtab üle valjem, kuid vähem usaldatav hääl: Titus Livius, kelle suurteos „Ab Urbe Condita“ („Linna

asutamisest alates“), koostatud 1. sajandil eKr, on kõige täielikum meie käsutuses olev muistne kirjeldus Rooma varasest ajaloost.

Nagu jutustab Livius, olevat rikas Rooma monarhia lagunenud aastal 509 eKr. Toona oli kuningas kreeka-etruski juurtega ülik, nimeks Lucius Tarquinius, lisanimega Superbus – Tarquinius Uhke. Livius kirjeldust mööda püstitanud just tema Kapitooriumile võimsa Jupiteri templi – asetanud Roomale krooni pähe. Veel omistatakse talle ulatusliku kanalisatsiooni, Cloaca Maxima ehitus, mis teenindas sajandeid ustavalt linna teist otsa.

Ent kasuliku tegevuse kiuste olnud Tarquinius vihatud türann, tema päevad olid loetud. Tema hukku kuulutas ette üks kuri enne: puitsamba õõnsusest välja roomanud madu. Juhtunust ärevil, läkitas Tarquinius kaks poega Kreekasse Delphisse, küsitlema kuulsat oraaklit. Poegadel oli kaasas reisiseltsiline, Lucius Junius, keda hüütud nürimeelsuse tõttu Brutus („Juhmard“).

Delphis uurisid printsid mao kohta, kuid esitasid ka täiendava küsimuse: kes tõuseb troonijärglaseks kuninga surma korral? Oraakel kostnud: „Ülimat võimu Roomas hakkab kandma see, kes esimesena teist, oo noormehed, annab emale suud.“

Vastust kuuldes ruttasid nad tulistvalu koju. Teel aga komistanud rumal Brutus ja kukkunud näoli. Huuled olevat lamaja vajutanud vargsi mullapinda – et suudelda Emakest Maad.

Ei kulunudki kaua, kui roomlased piirasid ümber latiini linnakese Ardea. Kuna ööd olid laagris pikad, veetsid ohvitserid need juues ja praalides. Ühel õhtul said vestlusteemaks abikaasad. Iga mees kuulutas, et tema naine on parim, kuni tüli kippus nii tuliseks, et noormehed võtsid nõuks ratsutada tagasi Rooma ja näha ihusilmaga.

Naised leiti pidulauast, kus nood lõbutsesid kambakesi meeste logelevate sõpradega – välja arvatud üksainus. Ilmnes, et Collatinuse abikaasa Lucretia viibis kodus, ketras laterna valgel usinate ümmardajate ringis.

Abielunaiselike vooruste seesugune pimestav näide hämmastas ohvitseri. Paraku oli nende hulgas Sextus Tarquinius, üks kuninga poegi. Temas süütas iha Lucretia karskus, ning järgmisel ööl hiilis ta jälle sinna, tõmbas mõõga ja sundis Lucretia endaga sängi.

Päeva tulles laskis Lucretia kutsuda oma mehe Collatinuse ja onu Lucius Junius Brutuse. „Kuidas saab käsi hästi käia,“ ütles ta, „rüvetatud naisel? Sinu voodis, Collatinus, on võõra mehe jäljed. Ent vaid keha on vägistatud, hing on puutumata, ja selle tunnistajaks olgu surm!“ Rääkinud nõnda, haaras ta rüüpõuest pistoda ja puuris enesele südamesse.

Ette astus Brutus, kes heitis õlult eluaeg teeseldud narruse mantli. Tõstes kõrgele saatusliku, Lucretia verest alles tilkuva terariista, töötas onu: „Ma kavatsen Lucius Tarquinius Superbuse ühes tema kuritegeliku naise ja järeltuleva sooga hukka saata mõõga, tule ja mis tahes muu võimaliku väega, ja mitte lubada neil ega kellelgi teisel Roomat kuningana valitseda!“

Roomal oli villand Tarquiniusest ja tema liiderlikest poegadest; villand kuningatest kui sellistest – linna nuhtlemisest türannide tujusid mööda. Roomat pidi hakkama juhtima fikseeritud seadusandlus, senati otsused rahva heakskiidul, et ühise tegutsemise kaudu saavutada avalik hüve – *res publica*.

Aastal 509 eKr, pagendanud edukalt kuningas Tarquiniuse, valiti Brutus ja Collatinus Rooma kõrgeimate magistraatide ametisse, julgestama *res publica*'t kõigi ohtude vastu. Nemad olidki uue Rooma „vabariigi“ esimesed konsulid.

Igatahes uskusid roomlased hiljem, et vabariik saanud teoks nii viisi. Brutuse ja Lucretia lugusid pärandati Roomas edasi juba väga kauges minevikus, need kandusid läbi sajandite, eeldatavasti eepilises värsivormis või näitemängude vahendusel, kuni jõudsid Liviusse ja talle teed rajanud õpetlaste kõrvu ning raiuti ajalooürikutesse mutta kivistunud fossiilide kombel.

Nende pajatuste toesust on muidugi raske hinnata. Ajastul, mil aristokraadid liikusid hõlpsasti linnast linna, ületades isegi keele- ja kultuuribarjääre, mõjub etruski soost kuningas Tarquinius veenva figuurina. Ometi kõlab monarhi languse kirjeldus kui pesuehtne müüt. Naiste vägistamine oli kirjanduses türannide stereotüüpne

---

* Siin ja eelmistes lõikudes: Titus Livius. Linna asutamisest alates. I raamat. Tõlkinud ja kommenteerinud Kristi Viiding, Mart Noorkõiv ja Tuuli Triin Truusalu. Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2016. *Tlk märkus*.

pahe. Pealegi ühtivad Lucretia vägistamise detailid kahtlasel moel looga, millega põhjendati ühe Ateena türanni kukutamist enam-vähem samal ajal.

Siiski on meil olemas iidne konsulite loetelu, kuhu ridamisi talletatud Rooma kõrgeimate magistraatide nimed 6. sajandi lõpuni enne Kristust – ning Brutus ja Collatinus esinevad nimekirjas salgamatult esimesena. Segadus aga ei vaibu. On loetelu täpne või lisati vanimad nimed juurde mõnel hilisemal momendil? Kas loetelu on täielik? See tähendab: ega leidu veel varasemaid, jäädvustamata nimesid? Ja kas me tohime, koguni juhul, kui loetelu ei sisalda vigu ning Roomas kehtiski aastast 509 eKr paarikaupa töötavate magistraatide süsteem, olla kindlad, et magistraadid võtsid lihtsalt linna endi kätte?

Kaks teooriat viitavad vastupidisele. Esiteks võimalus, et kuningas Tarquiniust ei pagendanud üldsegi mässulised aristokraadid, vaid võistleja, etruski väepealik Lars Porsenna, kes alistas Rooma ning sokutas Brutuse-Collatinuse asehalduritena oma teenistusse. Ja teiseks Rooma aristokraatiale soodne võimunihe, monarhia järkjärguline hääbumine aastate või aastakümnete jooksul. Hilisemate usutseremooniade käigus etendati Roomas vahetevahel saladuslikku tegelast, keda kutsuti *rex sacrorum* ehk „pühade asjade kuningas“, teatud osas täitis see preester kunagise kuninga pühitsetud rolli. Pole välistatud, et õigupoolest ei olnud siin tegu kuninga funktsiooni *asendamise*ga, vaid et kuninga ülesanded kujunesid aegamööda ümber preestri ülesanneteks – tühjaks tiitliks sümbolsele, maise võimu pikkamisi minetanud seisusele.

Oli sellega kuidas oli, 5. sajandil eKr astus Rooma tormilisse perioodi. Märgid on, nagu alati, loetavad Rooma pori- ja savi-segusest pinnasest: söekihid mõningate Rooma ehitiste hävimise tõttu leekides umbes aastal 500 eKr; uute templirajatiste puudumine pärast aastat 474 eKr; importesemete nappus tollel sajandil mattunud keraamikakildude hulgas. Oletatavasti kannatas Rooma – ja nähtavasti Kesk-Itaalia laiemalt – raske majanduslanguse all.

Varanduslikke raskusi süvendas sõda. Etruski väepealik Lars Porsenna võitles Kyme kreeklastega; latiini asulate liit lähikonna

linna Tusculumi eestvedamisel jällegi Roomaga. Siis tabas Latiumi mägihõimude, ääkvide ja volskide sissetung, kes vallutasid Latiini lauskmaal tohutuid alasid valdava osa järgnenud sajandist.

Rooma vaatenurgast kääris kõige ohtlikumalt konflikt Veji nimelise etruski linnaga, mis asus vähem kui päevase marsiteekonna kaugusel põhjakaares jõe vastaskaldal. Sootuks liiga lühike matk nii roomlaste kui ka vejilaste meelerahuks. Kumbki linn oli liiga võimu- ja auahne, et lasta kallale kippumata teisel püsida, ning mõlemad püüdesid kontrolli selsamal elutähtsal kaubateel – piki Tiberi orgu üles viival soolatel. Roomlased proovisid löigata ära vejilaste marsruuti jõe paremperval, ja vejilased pingutasid senikaua, et löigata ära roomlasi jõest vasemal.

Esiotsa saavutasid paremuse vejilased. Cremera jõe lahingus aastal 477 eKr olevat Fabiuste klann – hiljem mängisid need ülikud Rooma ajaloos kaalukat rolli – maailmast äärepealt minema pühitud. Ent 430ndatel ja 420ndatel eKr läks roomlastel korda alistada ja suruda maha vejilaste võtmepositsioonis liitlane – Fidenae asula natuke ülesvoolu. Veji kimbutamiseks oli pääs nüüd vaba.

5. sajandi lõpus enne Kristust õnnestuski Rooma üksustel viimaks tõrjuda vejilased kodumüüride taha. Kuid võit tundus sellegipoolest olevat käeulatusest väljas. Rajatud vulkaanilisest kivimist platoole, jättis etruski linn haavamatu mulje. Tänu põhjalikele toidu- ja veevarudele näisid kaitsjad olevat valmis panema vastu määramatu aja.

Ees seisis eepiline heitlus, ning hilisemad Rooma ajaloolased üritasid agaralt tõusta lavapildi kõrgusele. Liviuse kirjutises vältas piiramine kümme aastat – täpselt nõnda, nagu kulutasid kümme aastat Trooja piiramisele muistsed Kreeka kangelased –, roomlaste juhid aga tülitseid Achilleuse ja Agamemnoni kombel, kuniks marulised lahingud möllasid müüride juures sinna-tänna.

Vahepeal andsid end märkide ja tunnistähtede kaudu tunda jumalad. Vana vulkaani Mons Albanuse alune järv kerkis mõistatuslikult ilma vihmata ning valgus mäejalamil maastikule – too sündmus kutsus roomlaste leeris esile suure ärevuse.

Eepiline piiramine nõudis ka eepilist sangarit: selleks oli Marcus Furius Camillus. Ääkvide ja volskidega pikalt kestnud

sõdade veteran, öeldakse meile: mees, kelle külmavereline vaoshoitud loomus maskeeris tema terast väejuhitalenti.

Antiikautorid kingivad Camillusele roomlaste parimad vourused, kaasa arvatud asjaliku tahtejõulise otsekohesuse. Silmitsi Veji läbitungimatute müüridega, käsib Camillus pajatuses kaevata veji-laste platoo kivisse tunneli, sirgjoones üles kaitsjate tsitadelli. Kui käsk on täide viidud, ründavad roomlased müüre igast küljest, kuna valitud löögirühm sööstab tunnelist välja linna südamesse, nii nagu kreeklased Trooja hobuse kõhust.

Hukule määratud etruskid võitlesid kõigest hingest. Sellal kui meesterahvaid niideti tänavatel jalust, tõttasid Veji naised majakatustele, loopima vaenlastele kaela telliseid ja katusekive. See ei aidanud. Päevaloojakuks olid mehed surnud, naised orjastatud ja Rooma ohtlikem rivaal kõrvaldatud.

Triumfeeriv Camillus naasis koju Jupiteri-sarnaselt, teda vedasid neli valget hobust. Tema kannul komberdasid aheldatud vejilannad. Paraadil osales jumalannagi: Juno Regina, taeva kuninganna, Veji kaitsejumalus. Trobikond valges rüüs noorukeid eskortis linna anastamisel kultusetemplist võetud raidkuju sündsate palvete ja talituste järel Rooma, uude pühapaika. Rooma oli neelanud Veji tervenisti – maade, naiste ning jumalatega tükkis.

Kas imestas ükski juubeldaja, miks ei vaevunud ülejäänud etruski linnad toetama vejilasi hädatunnil? Võistlejat põrmus nähes rõõmutsesid nemadki, oli küllap roomlaste oletus. Etruria linnriigid ei saanud solidaarsusega just kiidelda; isekeskis võitlemisele kulutati sama palju aega kui võitlemisele teistega. Ja ometi polnud see ainuke põhjus. Kuni kitsikuses Veji pidas viimset heitlust roomlaste vastu, tuli etruskidel üldisemalt pista juba rinda veelgi ohtlikuma kallalekippujaga, kes olid gallid.

* * *

Tehes põhjasuunalisi retki Vahemere rannikukolooniatest, olid Kreeka kaubitsejad ammugi seadnud sisse sidemed Euroopa ääretu tagamaa hõimudega, keda liitis ühine keelerühm ja kultuurikond.

Kreeklased olid õppinud neid kutsuma *keltoi* – keldid. Ladina keeles *galli* ehk gallid.

Keltidega äri ajada oli kasulik. Kesk-Euroopa hõimuvanematel jätkus külluses rauda, vaske ja tina, karusnahku ja merevaiku, palke, soola ja mett, koeri ja orje – kreeklaste tarnitud luksusesemetete vastu vahetati sääraseid kaupu meeleldi.* Peagi ei olnud ühegi tähtsama isanda pidusöök täielik, uhkeldamata peente Vahemere lauanõudega. Keltide kuulsas kantsis Heuneburgis väljakaevatud haua sisemuses aga peituvad siidilõimede jäljed – vanim siidriie, mis Euroopast tänini avastatud.

Lisaks armastasid keltide pealikud veini. Kreeka kaupmeeste teateil võidi vahetada ori ka ainsama sellise märjukesega amfora vastu. Veidi enne aastat 500 eKr, parajasti siis, kui roomlased vabanesid Tarquiniustest, asetati Põhja-Burgundias Mont Lassois's ühe keldi naisüliku kõrvale kalmukünkasse päratusuur Sparta stiilis veiniastja. See tuhandeliitrine ja enam kui 1,6 meetri kõrgune, kullast ja pronksist vormitud ime on seni leitud veiniastjate seas kogukaim.

Ent varsti tabas keltide ühiskonda muutus. 400ndate keskpaigaks enne Kristust hüljati tähtsad linnamäed, nagu Mont Lassois ja Heuneburg, ning mõnel juhul osutavad jäljed mahapõletamisele. Tolle sajandi kalmed sisaldavad rohkem relvi kui veiniastjaid: viske- ja torkeodasid, kilpe, teinekord iseloomulikke pika teraga keldi mõõku.

Murranguliste aastakümnete jooksul toimus laiaulatuslik nihe põhja-lõuna kaubavahetuse mustrites. Endisaegsest mereteest, mis kulges Kreeka linna Massalia (nüüd Marseilles) kaudu Itaaliasse, loobuti suuresti. Keldid kauplesid nüüd otse üle Alpide, äritsesid etruskidega, kes tormasid saavutama kontrolli Aadria mere ülaosa olulisemates sadamates ja kaubitsemispunktides.

Mägede jalamil oli väärt maa, Po jõe viljakas lammiala, kus paisusid-õilmitsesid uued, keltidega kaubavahetusest rikkaks saanud etruski kolooniad. Siiski meenutasid etruski asunikud põlluharijaid

---

* Keltide valmistatud suitsusink oli oma headuses samuti üldtuntud. *Autori märkus.*

vulkaani nõlvadel: nende jõukuse allikas tingis edaspidi ühtlasi nende hävingu. Sinna, kuhu pääsesid keldi kaubad, suutsid järgneda keldi sõdalased.

Arheoloogilised tõendid keltide rändest Itaaliasse on mitmetähenduslikud ja raskesti tõlgendatavad: muuhulgas pole välistatud, et keldi stiilis keraamika olemasolu märgib keldi asunduse asemel pigem kaubavahetust või matkimist. Igatahes olid keltidega väga tihedas suguluses rahvad elanud Põhja-Itaalias sugupõlvede viisi. Keltide rände pärastpoolsetest märkidest ei lahkne nood jäljed hõlpsasti.

Sellele vaatamata on usutav, et 5. sajandi lõpul enne Kristust, kui roomlased olid ametis Veji piiramisega, kugistas keltide ootamatu massiline sissetung etruski kolooniad Po orus. Kaubanduse jaoks elutähtsas sõlmpunktis Felsinas kujutavad hauakivid etruski ratsanikke meeleheitlikult taplemas boilaste hõimu alasti sõdalastega. Tänapäeval asetseb kunagise Felsina koha peal Bologna linn, mille nimi tõestab jonnakalt keltide võitu.*

Boilaste tüüpi seltskondi valgus umbes aastal 400 eKr Po orgu rohkemgi. Keltide põline mägedetagune südamaa kaugel Doonaul ja Seine'il oli ülerahvastatud ja vaene. Noored keldi mehed eksisteerisid lakkamatute sõjaliste kokkupõrgete seisundis. Keldi isandate pidusaalides uhkeldasid röövretkede auahned juhid paabulindude kombel riisunud toredustega, ärplesid mineviku eduga ning arutasid valjusti uute sõjakäikude ja rüüstamiste plaane.

Seesuguste juhtide silmis pakkus Itaalia rikkalikku saaki. Vahemere päikese all väevõimuga elatise hankimiseks läbisid sadu miile esmalt sõdalaste jõugud ning siis terved hõimud: levid ja lepontid, insuberid ja tsenomanid, ananlased ja lingoovid. Viimaseks jäid senoonid, kes pudenesid mööda Aadria mere rannikut laiali. Siin, ütleb üks Kreeka ajaloolane, „ei ilmutanud nad mingeid muid huviseid kui taplemine ja põllundus. Nad elasid lihtlabast elu, harrastamata kõige vähematki teadust või kunsti“.

* Bo-logna boilased jätsid oma nime ka territooriumile, kus olid nende juured: Böömimaa (Bohemia) Doonau ülemjooksul. *Autori märkus.*

Väide pole keltide suhtes päris õiglane. Nende kaarikud olid ajastu arenenumate killast. Kirjaoskamatuses korvas külluslik suuline luuletraditsioon. Euroopa toredamate masti olid mõõgadki, andes tunnistust keldi – galli – seppade meisterlikkusest Euroopa muinaskunsti geomeetriliste mustrite ühendamisel kreeka või etruski taieste taimemotiividega, et luua selgesti eristuv kõverjooneline keldi stiil. 390ndatel aastatel eKr, mil Põhja-Itaalia langes gallide valdusse, oli lähenemas mahuka keldi kultuuri jõuline värvikas kõrghetk.

Kahtlemata pakkuski too galli sõdalaste jõuk – täpsemalt senoonid –, kes marssis aastal 387 või 386 eKr lõunasse piki Tiberi kallast, värvika etenduse. Need sõdalased, hundid lammaste keskel, olid tulnud hirmul itaalikutelt andamit välja pressima. Nende filosoofia? „*Omnia fortium virorum*“ – „julgete päralt on maailm“ – veendumus, et elus paneb asjad paika odateravik.

Esimeseks sihtmärgiks võeti etruski linn Clusium, mis oli kord vägeva sõjapealiku Lars Porsenna all Kesk-Itaalias ülemvõimu omanud. Aga ajad muutusid. Nagu jutustab Livius, heidutanud gallide ootamatu ilmumine Clusiumi asukaid sedavõrd, et täbaras situatsioonis alandusid need isegi Roomalt abi paluma. Roomlased, hiljutise edu tõttu Vejis kõrvust tõstetud, nõustusid sissetungijatega läbirääkimiseks lähetama saadikud: kolm noort Fabiust – sellesama aukandjate klanni liiget, millele vejilased oleksid sajand varem äärepealt otsa teinud.

Kõrkide Fabiuste kaasasündinud tulipäisust polnud esivanemate lüüasaamine kuidagi leevendanud. Läbirääkimised Clusiumis jooksid kohemaid liiva, ning õige varsti puhkes tige väike kähmlus, kus kolm saadikuks määratud Fabiust, vastuolus kõigi kehtivate sõjareeglitega, võitlesid eesliinil.

Ja nõnda sai Clusium üllatuslikult päästetud. Fabiuste hoiak vihastas galle nii väga, et nad loobusid etruskide kimbutamisest. Nende raevu kogu ränkus pöördus Rooma suunas.

„Tõsi mis tõsi,“ kirjutas Livius, „kui saatus ei soovi ähvardavate hoopide pareerimist, siis pimestab ta inimeste pilgud.“ Tema pajatatud loos leidub klassikalise tragöödia komponente: Camilluse

juhtimisel alistavad roomlased Veji ja lähevad ennast täis. Edasi rikuvad ülbed Rooma saadikud diplomaatia seadust – jumalate seadust. Oma rumaluses eiratakse veel viimsetki hoiatust: üleloomulikku häält, mis müristab ühel ööl Vesta templi juures pimedusest, kuulutades ette hukku.

Gallid on tulekul, ruttavad lõunasse, nagu kihutaks neid tagant kättemaksujumalanna Nemesis. Kuid selle asemel, et usaldada tublit kindralit Camillust, pagendavad roomlased ta linnast enesehävitusliku kadedushoo ajal. Rooma armee käsutamine loovutatakse nondesamade Fabiuste hoolde, kes ongi Roomale hukatuse kaela toonud.

Keltide vägi jõudis Roomast päevamarsi kaugusele, ilma et neid oleks mingil moel üritatud takistada. Alles seal, kus ojake nimega Allia lookleb küngasmaalt alla, et suubuda Tiberi jõkke, reetis päikesekiirte helk raual esmakordselt linna kaitsjate kohalolu – *via salaria*, iidse soolatee joone lünkliku katkestusena.

Tegu polnud kuulsate leegionidega, mis vallutasid ühel päeval pool maailma. Võitluseks rivistunud Rooma armee koosnes esialgu kodanikest, mitte kutselistest sõduritest. Turvise ja relvad muretses iga mees endale ise, ühiskondliku staatuse järgi. Ratsaväe (*equites*) moodustasid noored aristokraadid, kes jaksasid pidada ülal lahinguhobust ja soetada rakmed. Kõige vaesemad kodanikud võitlesid varustusega üksustes viskeodade, kivide või muu käepärase abil.

Ent armee selgroog oli raskejalaväekorpus, ligilähedane sama perioodi Kreeka hopliitidele, relvastatud suure ümara kilbi ja torkeodaga. Peamine taktika seisnes faalanksiformatsioonis – tihkelt täis kiilutud mitmeastmelises kilbimüüris. Senikaua kui müür püsis ning iga sõdur valvas naabrit, odateravike võimas raudharjas vaenlast sihtimas, ei kandnud faalanks otserünnakute korral erilist kahju.

Sõjaväeline rivikorraldus kehastas ilmekalt Rooma vabariigi vaimu: jäik ja tugevasti kihistunud, kuid koondunud vaenuliku maailma vastu okkaid turritavaks siliks. Kasvava linnriigi võrdlemisi harilik mudel, ning toimis enamjaolt üpris hästi kohalikes sõdades, mida Rooma oli harjunud pidama.

Õnnetuseks olid gallid uut liiki vaenlased. Antiikautoreid jahmatas alati nende sihvakus, hele jume ja ihuramm. Gallide seas oli mõningaid, kes tavatsesid võidelda üleni alasti, kui iluvõrusid mitte arvestada, kuna nad põlgasid turviste kasutamist; nende teele sattunud vastaseid ehmatas too rituaalne bravuur tõsiselt. „Kangesti riiakad,“ kurtis üks roomlane gallide loomust. „Sõjalembesed ja sõgedad,“ kinnitas üks kreeklane.

Ega nad saanudki teistsugused olla. Oma väärtust näitas galli mees vaid mõõga varal, kas kahevõitluses hõimukaaslastega või rüüsteretkedel nõrgemate naabrite juurde. Faalanksisse pugegu Rooma argpüksid! Seiklusi otsivad keldid ei seisnud talunike kombel kariloomadena troppis, nemad olid andunud sõdalased, kellele taplemine oli mõlemat, nii elukutse kui ka kunst.

Ähmis roomlastega nüüd silmitsi, paiskasid gallid õhku mõnitavaid huilgeid ja loitsivaid lahingulaule. Vanemate kaarikud sööstisid sinna-tänna, roomlaste rivile hõiguti väljakutseid, erksavärvilised suled kiivritel lehvimas. Kuni algas edasitung metselajapäid kujutavate keldi sõjapasanate – karnüksite võimsa mõirge saatel.

Liikvele mindi rivitult, odad ja pikad mõõgad löögivalmis, käigu pealt ulgudes. Polnud ju sugugi kerge joosta kilbimüürile tormi nõnda, et tapahimu ületaks kartuse surma ees.

Odade massiivsest tihnikust jälgisid roomlased gallide verejanulist liginemist. Ellujäämise pidi tagama formatsiooni püsimine. Ent äkitselt lahvas ravis paanika; odateravikud värisesid nagu ootamatus tuuleiilis; gallide mõõgad sähvisid; ja kahe leeri kohtumisel varises kaitsjate armee kokku, faalanks lagunes kaootiliselt pagevateks meesteks ning hammustavaks teraseks.

Vasaktiival avastasid roomlased end gallide ja Tiberi vahelt lõksust. Paljud, kes kargasid vette, kogu turvis seljas, vajusid jõemutta. Need, kelle varustus kaalus vähem, ujusid kaugemale pervele ja võtsid suuna Vejisse, heites kaotatud Roomale käega. Keskmes algas suur nottimine, kohkunud põgenike summ siblis ja trampis üksteist jalge alla. Gallid raiusid neid selja tagant vilunud tapjate

osavusega. Ainult paremal, kus varujõud viibisid veidi kõrgemal pinnal, läks roomlastel korda edukalt taanduda, õudusest haaratult mööda teed koju Rooma pageda.

* * *

Galli maakuulajad, saabunud napilt loojangu eel, leidsid linna oma armu alt. Väravad olid lahti, kaitserajatised hüljatud. Vaid hiline tund ja võimaliku lõksu kartus hoidis ära gallide viivitamatu kalalagetungi. Armees põhiosa eelistas jääda ööseks laagrisse, tähistama hõlpsat võitu.

Sedaaegu vaagisid Rooma võitlejad foorumil oma väljavaateid. Olukord oli trööstitu. Allia lahingust koju pöördunud sõduritest ei jätkunud, et tõkestada gallide sissemurdmine Rooma vallikraavi ja pihttara kaudu. Aga linn oli ka liialt tulvil naisi, lapsi ja vanamehi: säilinud pelgupaika, kindlustatud tsitadelli Kapitooliumil, mida nimetati Arx (siin: „kants“, „linnamägi“), poleks kõik mahtunud.

Niisiis valiti rettumine. Need Rooma elanikud, kes suutsid, laadisid lapsed, isad-emad ja vähese varanduse vankritele, veeremaks leinalises vooris Kapitooliumi jalamilt karjaturu poole ning sealt suveöö varjus üle jõe.

Tardunud pilgul tungles ähmis pagulaste hulgas kuus Vesta preestritari, valge looriga selgesti eristuvat neitsit. Kodukolde jumalanna Vesta neitsid valvasid tema leeki, foorumil väikeses ümmarguses templis hoitud igavest tuld. Kuid täna oli Rooma kolle jahtumas. Korjanud templi peidetud laost kokku linna pühimad aarded, olid vestaalid matnud selle, mida polnud võimalik kaasa vedada, ja põgenesid nüüd ühes rahvaga, kuus vapustatud naist, Rooma hinge raasukesed süles.

Vahepeal seadsid linna jäänud sõdurid peredega ja nood senaatorid, kes polnud võitlemiseks veel vanadusest liig nõdrad, sammud piki Kapitooliumi künkanõlva tänavat Clivus Capitolinust kõrgemale. Nemad olid Jupiteri templi külje alla kavandanud vastuhaku.

Järgmisel hommikul sisenesid gallid linna mööda soolateed, Collinuse värava kaudu.* Ei kippu ega kõppu. Külades elunevad keldid, lahingutes nii tulised, läbisid tänavaid hääletult, kinniste luukidega majade paljastest fassaadidest tummaks löödud.

Liviuse aruanne võrdleb tekkinud meeoleu usulise hardusega. Põhjuseks eeskätt see, et eakad roomlased – liiga uhked pakkuminekuks ja liiga väetid võitluseks – istusid portikuste hauavaikuses, oodates külmavereliselt surma. Seljas ameti- ja aukandjatunnustega peenimad rüüd, jätsid elatanud mehed gallidele veidrate vaikivate jumalate mulje, kuni viimaks söandas üks vallutaja küünitada uudishimulikult sakutama ühe patriitsi lumekarva habet. Väarikuse säärane solvamine oli talumatu. Kergesti ärrituv ülik Marcus Papirius, kõnealuse habeme omanik, kostitas häbematut galli jalutuskepi valusa rapsakuga pähe. Lumm sai lõhutud ja puhkes veresaun.

Gallide laamendamist linnas jälgisid roomlased päevade kaupa. Tsitadelli paistis kõik ära: majade puistamine, aarete väljanuhkimine, kallisvara kuhjamine foorumile. Ajuti oli kuulda karjeid – mahajäänute suust, kes polnud jalgalaskmiseks küllalt kärmed või tervise juures.

Aga Kapitoorium pidas vastu. Kui gallid proovisid, kilbid koos, künka kaitserajatistele trügida, tõrjusid roomlased nad ränkade kaotustega tagasi.

Ning kui gallid katsetasid öös rünnakut ühele künka jäärakulisele, valveta tiivale, nurjas nende ronimise Juno pühade hanede kaagutamine. Kangekaelse vagadusega, mida Livius väga imetleb, olid piiramisrõngas roomlased keeldunud meelegeite tunnilgi söömast jumalanna pudulojuseid. Nüüd kuulsid linnud allpool kaljudel turnivaid galle, pistsid kohkunult vehkima ja kaagutasid kõvasti, nõnda et kaitsjad ärkasid just parajal ajal. Vejst üsna hiljuti röövsaagina toodud Juno oli Rooma päästnud.

---

* Galli sissetungijad ei teadnud, et Collinuse värava kõrval asus maa-alune kamber, kuhu elusalt maeti neitsilikkuse minetanud vestaale. See oli mõeldud järelekatsumisena, millest nende jumalanna võis neid säästa, juhul kui süüdistus oli vale. Ent jumalanna jumalannaks, inimkäed ei vabastanud puhtusevannet rikkunud vestaale eal. *Autori märkus.*

Senikaua hakkas gallidel samuti toitu nappima. Linnast väljas kogusid jõudu Rooma väed, nõutades taas kord juhiks eksiilis viibiva Veji sangari Marcus Furius Camilluse.

Kuid kuna tsitadelli kaitsjad oleksid muidu surnuks nälginud, otsustati gallid siiski targu kinni maksta. 1000 Rooma naela – ehk libra – kulla eest (röögatu kogus, umbes 327 kg) nõustus keldi hõimuvanem Brennus oma meestega minekut tegema, ise sõjakäigu õnnestumisega kahtlemata ülimalt rahul.*

Pärimuse järgi olevat üks Rooma tribuun pannud tähele gallide ebaausaid võtteid kulla kaalumisel. Brennus pahvatanud naerma ja visanud gallide poolelt vaekausile isikliku mõõga. „*Vae victis*,“ hõisanud ta. „Häda võidetuile!“

* * *

Nagu jutustab Livius, tõstab see episood Marcus Furius Camilluse jälle tippu. Uuesti kokku aetud Rooma armee eesotsas pillutab Camillus gallid laiali ja tagastab häbistava lunaraha, kihutades vähesed eluga pääsenud üle mägede nende kodustele aladele Aadria mere rannikul.

Roomas taastub nobedalt endine elukorraldus. Inimesed naasevad. Vesta neitsid kaevavad lagedale oma pühade asjade varamu. Vahest ehk solvunud jumalaid lepitab Camillus iseäranis püüdlikult: gallide käperdatud pühapaigad õnnistatakse hoolikalt veel kord sisse; Jupiter Capitolinuse auks toimuvad erilised mängud; ning saladuslikku jumalat, kelle hoiatust eirati tol ööl Vesta templi juures, austatakse uhiuue pühamuga, mis täpsema teabe puudumisel pühendatakse pikemata *Aius Locutius*'ele – Häälele, Kes Kuulutab.

Selleks hetkeks on Liviuse jutustus kujunenud pigemini moralistlikuks mõistulooks. Surematute unarusse jätmise ja rahvaste seaduse rikkumise pärast, ütleb Livius roomlastele, „nuhelti meid niimoodi jumalate ja inimeste käe läbi, et anda õppetund kogu

---

* Antiikaegsed ajaloolased kutsuvad seda vanemat traditsiooniliselt Brennuseks. Tegelikult on Brennus arvatavasti lihtsalt vanemat tähistava keldi sõna latiniseeritud kuju. Mehe tõeline nimi on teadmata. *Autori märkus.*

maailmale“. Ent tänu väga Camilluse naasmisele komandöriks ja jumalate kohusetruule austamisele tõusis Rooma taas Fortuna soosingusse, ning tema soosing kestab edasi tulevikuski.

Vaieldamatult ilus mõistulugu – kaunilt häälestatud leidma kõlapinda autori enda Augustuse-aegse publiku seas. Ja paraku üpris kindlasti luiskelugu. Õigupoolest on Marcus Furius Camillus äärmiselt suure tõenäosusega väljamõeldis algusest lõpuni.

Mis juhtus siis tegelikult tol 387. – või 386. – aasta suvel eKr? Roomlasi tabas tõsine tagasilöök. Galli sõdalaste jõuk, võib-olla koguni mitte väga arvukas, purustas Rooma armee, hõivas linna, pressis välja priske pistise ja lahkus võidukalt – kokkuvõttes igati korralik vemp.

Piinlikkust valmistas kaubitsejate rääkimine sellest lüüasaamisest Vahemere ringkondades. Ateenas olid noorukidki ähmaselt kursis, kuidas mingit läänekaare linna käisid laastamas „hüperborealased“ – metsmehed põhjatuule maalt.

Uudis jõudis ka Sitsiiliasse, kus gallide surve Kesk-Itaalia linnadele oli tulus ennekõike ühele mehele. Dionysios I, Kreeka linna Sürakuusa isand Sitsiilia rannikul, omandas parajasti edukalt väikest eraimpeeriumi, mille eelpostid ulatusid palistama Itaalia poolsaart. Tema uusim koloonia Ankona (Ancona) paiknes otse Aadria mere kaldal, senoonide alade kõrval, lõigates ideaalset kasu vägevast põhja-lõuna kaubateest üle Alpide, eriti kui tal õnnestus etruskid pildilt eemal hoida. On täiesti mõeldav – ehkki tõestamatu –, et Roomat rüüstanud sõdalaste jõuk tegutses Dionysiose teenistuses. Gallide tulekut nii kaugele lõunasse selgitaks see Clusiumi läbirääkimiste loost paremini: nad olid ostetud palgasõdurid ning suundusid Sitsiiliasse.

Ja kui gallid saidki kunagi karistada, ei olnud see ühegi Camilluse kätetöö. Brennuse sõdalastejõugu tõrjumisega võisid ainsa rahvana veenvalt kiidelda roomlaste asemel etruskid, Rooma liitlased lähikonnast, Caere sadamalinnakesest, kes muistendi järgi pidasid gallid kinni karistuslahinguks nende lõunast tagasipöördumisel. 19. sajandi suure antiigiuurija Theodor Mommseni sõnul on

Camilluse *deus ex machina* sekkumine „legend, hilinenud ja armetu leiutis“, kokku klopsitud vaid selleks, et päästa Rooma prestiiži.

Roomlasi oli alandatud. Ometi polnud nad selline rahvas, kes oleks lasknud millelgi raisku minna. Lüüasaamise toormaterjalist meisterdasid nad loo – pajatuse Rooma vaprustest ja leidlikkusest katastroofi palge ees; vagadusest; õigustatud usust jumalatesse; kõigutamatus visadusest, mis trumpas üle metsikute ja kirglike keltide kallaletungi, suure barbaarse Teise, kelle põhjustatud vintsutused, olgugi piinarikkad, võimaldasid roomlastel näidata üles tugevust ning realiseerida-mõtestada seekaudu omaenese mina. Seda lugu jäid nad jutustama ja ümber jutustama aastasadu.

Neli sajandit hiljem oli gallide rüüsteretk Liviuse silmis linnale uus algus. Ja ühtlasi pöördepunkt tema ajalookäsitluses. Gallid, selgitas ta, põletasid Rooma muistsemad ürikud viimseni. Tuli pandi otsa kogu linnale, mistõttu katab eelnenud aegade sündmusi hämaruseloor. Pärast rüüstamist juhtunu, töötab Livius, laotatakse laiali juba üksikasjalikult, kõhklematult ja klaarilt, järjestatuna nagu kord ja kohus.

Teisisõnu – enne galli katastroofi on müüdid, edasi aga tuleb ajalugu.

Kuid Livius eksib. Rooma muld, tunnistajatest usaldusväärseim, paljastab ebamugava tõe: 380ndatel aastatel eKr ladestunud pinnases puudub söekiht. Rooma ei põlenud. Tuhastumise joon, ajalugu müüdist lahutav joon ei olegi nii klaar, nagu Livius ja tema järglased on armastanud arvata.